

عملکرد تعاونی‌های مشاع کشاورزی در توسعه روستایی (مطالعه موردی دهستان جهادآباد جلگه جیرفت)

مهدی پورطاهری،^۱ عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^۲ و ابوذر پایدار^۳

چکیده

جلگه جیرفت از جمله مکان‌هایی است که پس از انقلاب اسلامی تعاونی‌های مشاع متعددی در آن ایجاد شده که متأسفانه در حال حاضر اکثریت آنان به بهره‌وری دهقانی تبدیل شده‌اند. به نظر می‌رسد وجود مسائل متعددی چون خردشدن قطعات اراضی و افزایش شمار مالکان بر اثر خرید و فروش و ارث، ناسازگاری اعضا، فقدان مشارکت در انجام اقدامات زیربنایی و زراعی، ساختار سنتی مزارع و مشکلات استفاده از روش‌ها و ابزار جدید کشاورزی بسیاری از تعاونی‌های مشاع را هم‌اینک با تنگناهای جدی مواجه ساخته است. بر این مبنای تحقیق حاضر تحلیل عملکرد مشاع‌ها در جلگه جیرفت و تأثیر آن بر تداوم کار جمعی در آینده را بررسی کرده است. جامعه نمونه شامل ۶۰ عضو از ۱۰ مشاع واقع در دهستان جهادآباد بوده که به روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شده‌اند. در این مقاله برای رتبه‌بندی عملکرد مشاع‌ها از تکنیک تاپسیس، برای سنجش میزان هر یک از متغیرها از آزمون T تک‌نمونه‌ای، و برای سنجش رابطه سطح عملکرد مشاع‌ها و تداوم همکاری اعضا از تحلیل رگرسیون استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد سطح توسعه و شاخص‌های زندگی اعضای اکثریت تعاونی‌های مشاع ارتقاء نیافته و مشارکت اعضا به دلیل عملکرد نامناسب مشاع‌ها نسبت به دوره ابتدای عضویت کمتر شده و اکثر فعالیت‌ها به صورت فردی انجام می‌شود. اهداف تشکیل مشاع‌ها محقق نشده و آنان با موانع ساختاری در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی - کالبدی روبه‌رو هستند. بعضی از مشاع‌ها از نظر شاخص‌های پایداری خیلی ارتقا یافته و پیشرفته بودند. در مجموع، عملکرد مشاع‌ها در مقایسه با سایر نظام‌های بهره‌برداری پایین ارزیابی شده و در حال تبدیل به نظام بهره‌برداری دهقانی هستند.

کلیدواژه‌گان: تعاونی‌های مشاع، توسعه کشاورزی، توسعه روستایی، تاپسیس، جلگه جیرفت.

۱. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

۲. دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

یکی از جریان‌هایی که پس از انقلاب اسلامی در مورد مالکیت اراضی روستاهای ایران رخ داد واگذاری اراضی کشاورزی به روستاییان بی زمین و کم زمین در لایحه واگذاری زمین و در نتیجه تشکیل تعاونی‌های مشاع بود. تعاونی‌های مشاع بهره‌برداري‌های غالب در جلگه جیرفت هستند، اگر چه در حال حاضر این تعاونی‌ها به معنای واقعی وجود ندارند. در جیرفت ۴۸۰ مشاع با ۴۷۱۵ عضو تأسیس شده است (بالان ۱۳۸۴: ۴۲). در ابتدای تشکیل مشاع‌ها، اهداف واگذاری زمین برای داشتن چشم‌انداز توسعه مناسب چنین تعریف شده است: واگذاری اراضی با مطالعات کارشناسی دقیق، ارائه خدمات جهت مکانیزه کردن فعالیت، برنامه‌های آموزشی و ترویجی، تلفیق دام و زراعت جهت ایجاد فعالیت‌های مکمل کشاورزی. مشاهدات اولیه و بررسی مطالعات انجام شده در دیگر نقاط کشور حکایت دارد که ادامه کار و عملیاتی شدن مشاع‌ها با عدم انجام عملیات زیربنایی مثل تسطیح و زهکشی و عدم تغییر در ساخت اجتماعی و اقتصادی همراه بوده است، مشاع‌ها با موانع ساختاری از جمله کاهش همکاری اعضا، خرد شدن اراضی در نتیجه خرید و فروش آسان و مسئله ارث روبرو باشند که یکپارچگی اراضی را از بین برده و هر گونه اقدام برای مدرن کردن فعالیت‌ها را با مشکل مواجه می‌سازد. شرایط امروزی حاکم بر جهان و ایران این ضرورت را ثابت می‌کند که با دیدی جامع و ترکیبی به ارزیابی عملکرد مشاع‌ها از نظر مجموعه معیارهای اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و فنی مورد توجه در توسعه پایدار پرداخته شود. در این راستا پیشنهادی نیز مورد توجه قرار گرفته است: محمد سلطانی (۱۳۷۲) به بررسی میزان انطباق مشاع‌ها با تعاون سنتی و همیاری در روستاهای استان آذربایجان شرقی پرداخت و نتیجه گرفت که در مرحله کاشت ۵۲٪ و در مرحله داشت ۳۳٪ و در مرحله برداشت ۴۳٪ ما بین اعضاء مشاع‌ها همیاری وجود داشته و فقط ۲۸/۵٪ از مشاع‌ها مطلق همیاری (تمامی مراحل امور زراعی) مشاهده شد. انگیزه تملک در این واحدها کار خود را کرده و مشاع‌ها به سوی واحدهای نظام دهقانی متحول گشته‌اند. وجه غالب شیوه تولید و روش‌های کاشت، داشت و برداشت در مشاع‌ها با شیوه سنتی (۵۴ درصد) و در ۴۶ درصد نسبتاً به روش نیمه مکانیزه نزدیک‌تر بودند. فقط در ۱۵ درصد از مشاع‌ها کشت یکپارچه (با مفروز بودن سهم زارعین) وجود داشته است. همچنین، حسین نفیسی‌فرد (۱۳۷۷)

به بررسی وضعیت و عملکرد تعاونی‌های مشاع در شهرستان سبزوار پرداخت و نتیجه گرفت که تعاونی‌های مشاع اثرات مثبتی چون تثبیت جمعیت، استحکام خانواده و گسترش مستقیم و غیرمستقیم فرهنگ داشته‌اند و در کنار آن اثرات منفی چون عدم توزیع مناسب اراضی و خرد شدن اراضی را در پی داشته‌اند. محمد عبداللهی نیز در سال ۱۳۷۷ به بررسی سیستم‌های کشاورزی در ایران در گذشته، حال و آینده پرداخته و نتیجه گرفت نظام بهره‌برداری تعاونی مشاع دارای پایین‌ترین بازده و کارایی در میان نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی کشور است. بررسی وضعیت مشاع‌ها در تربت حیدریه نشان داد متوسط بعد خانوار اعضای مشاع بالاتر از بعد خانوار شهرستان بالاتر بود و از آنجای که فقر و بیسوادی اعضای مشاع نیز بالاتر بود نتیجه این است که خانواده‌های اکثریت اعضای مشاع جزء فقیرترین افراد جامعه هستند. بنابراین واگذاری اراضی به آنها، از نظر برقراری عدالت اجتماعی و کاهش نابرابری اجتماعی - اقتصادی در سطح جامعه روستایی، عمل مفیدی بوده است. متها از دیدگاه اقتصادی - در زمینه کشاورزی و رسیدن به خودکفایی، با توجه به هزینه گزاف بهره‌برداری در این واحدها و نیاز به سرمایه - گذاری فراوان - واگذاری اراضی به شیوه کنونی نمی‌تواند اهداف مورد نظر در زمینه کشاورزی را برآورده نماید. به عبارتی، از نظر یک سری شاخص‌های کمی و برحسب یک سری ضرورت‌های اجتماعی - اقتصادی در سطح محلی می‌توان گفت مشاع‌ها موفق بوده‌اند اما به لحاظ کیفی و شاخص‌های کارایی و اثربخشی و تأمین خودکفایی اقتصادی نیازمند بررسی‌های گسترده و نتایج قابل تعمیم هستیم (جمعه‌پور: ۱۳۸۵: ۴۸).

بر مبنای سوابق تحقیق این سوالات مطرح می‌شود که آیا عملکرد تعاونی‌های مشاع در زمینه توسعه همه جانبه زندگی روستایی موفق بوده است؟ و آیا تعاونی‌های مشاع توانسته‌اند تداوم و پایداری فعالیت کشاورزی را به کمک انگیزش اعضا به همکاری تضمین کنند؟ در این مقاله ۱۰ مشاع از دهستان جهادآباد به صورت تصادفی انتخاب شده و سعی بر این است که با توجه به واقعیت‌های حاکم بر مشاع‌ها و تحلیل وضعیت موجود در آنها موانع پایداری فعالیت کشاورزی و انگیزش اعضای مشاع‌ها در تداوم کار جمعی شناخته و به ارائه راهکارها و پیشنهادهایی در این راستا پرداخته شود.

مبانی نظری تبیین‌کننده عملکرد تعاونی‌های مشاع بر توسعه روستایی

نحوه ترکیب عوامل اصلی تولید (نیروی انسانی، منابع آب و خاک، سرمایه، ابزارآلات تولید و...) با هدف تولید بیشتر و بهره‌وری بهینه از منابع، نوع خاصی از نظام بهره‌برداری را ایجاد می‌کند. نوع، ماهیت و ویژگی‌های عناصر اصلی نظام بهره‌برداری تعیین‌کننده‌ترین عامل تولید کشاورزی پایدار هستند اگر چه عوامل محیط اجتماعی (سطح توسعه جامعه محلی) و عوامل محیط طبیعی (کیفیت منابع آب و خاک) نیز نقش عمده‌ای در این راستا ایفا می‌کنند. یکی از انواع نظام‌های بهره‌برداری در کشور تعاونی‌های مشاع هستند. مالکیت مشاع به معنای مالکیت توأم و تفکیک نشده است. اصطلاح حقوقی مشاع از فقه شیعه وارد قانون مدنی شده است. طبق آیین‌نامه هیئت واگذاری زمین تعاونی مشاع عبارت است از واحد بهره‌برداری که حداقل ۵ نفر از افرادی که از طریق هیئت هفت نفره انتخاب می‌شوند تا به فعالیت کشاورزی در آن پردازند (مهدوی، ۱۳۸۰: ۹۴). در رابطه با نقش تعاونی‌های مشاع در توسعه کشاورزی ایران، این اهداف مورد توجه بوده‌اند: ۱. ایجاد ثبات در مالکیت اراضی کشاورزی مشاعی؛ ۲. توجیه منطقه‌ای کردن کشت مناسب و با درآمد بالا در اراضی یکپارچه برای کشاورزان؛ ۳. بالارفتن کارایی و استفاده از صرفه‌جویی‌های مقیاس تولید در زمین؛ ۴. استفاده مطلوب و مناسب از تأسیسات و ماشین‌آلات و جلوگیری از هدر رفتن منابع تولیدی؛ ۵. انجام سریع آموزش و ترویج یافته‌های کشاورزی نوین که معمولاً در کشاورزی دهقانی ایران با مشکلاتی همراه است؛ ۶. استفاده مناسب و مطلوب از روابط و پیوندهای خانوادگی و محلی برای استحکام مشاع‌ها (بالان، ۱۳۸۴: ۴۰). اصول موفقیت تعاونی‌های مشاع مبتنی بر سه فرض اصلی بود که اگر تحقق می‌پذیرفتند اهداف بالا تحقق یافته و راه‌حل خوبی برای مسائل کشاورزی می‌شدند: فرض اول اینکه در راستای زمینه‌سازی کاربرد تکنولوژی و ماشین‌آلات به نوعی یکپارچه‌سازی پرداخته شود. این مسئله چالش اساسی تولید کشاورزی در ایران است. به ویژه در مناطق مختلف ایران که غلبه کشاورزی دهقانی مانع کاربرد تکنولوژی در تولید بود. قطعات کوچک زمین دهقانان در استفاده از تکنولوژی با هزینه بالا و بازدهی پایین مواجه می‌شدند و قابلیت رقابت با نظام‌های بهره‌برداری بزرگ مقیاس را نداشتند. پیش فرض دوم این بود که تحقق عملی یکپارچگی زمین‌های کوچک و متعدد مستلزم ایجاد تشکلهایی است که تحت یک نظام از تکنولوژی

مناسب بهره‌مند شوند. پیش فرض سوم این بود که مردم تا آن زمان با تشکل‌های بهره‌برداری کشاورزی که متولی دولتی داشتند تعارض و برخوردهایی داشتند (بالان، ۱۳۸۴: ۴۰). اگرچه امروزه با گسترش نظام سرمایه‌داری و تحولات اقتصادی، اجتماعی و تکنولوژیکی مالکیت مشاع جای خود را به مالکیت فردی و خصوصی داده است (سعیدی، ۱۳۸۵: ۱۱۰) اما علی‌رغم این تغییرات ساختاری، عملکرد پایدار مشاع‌ها قابل تحقق است و این مهم از طریق ارتقای همزمان کلیه شاخص‌هایی که در توسعه پایدار مطرح هستند اعم از اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، فنی و زیست محیطی به گونه‌ای که میزان بالایی از رضایت را برای اعضا فراهم آورند صورت می‌پذیرد. اگرچه نظام بهره‌برداری مطلوب بایستی متناسب با ساختارهای اقتصادی- اجتماعی، قومی و طبیعی خود آن جامعه باشد و با خواست و نظر عناصر انسانی آن شکل بگیرد، در عین حال باید زمینه‌های پذیرش شیوه‌های علمی و کاربرد تکنولوژی و فن‌آوری را داشته باشد و مالکیت و ارزش‌گذاری اجتماعی برای آن را محترم بشمارد. بر این اساس می‌توان گفت هر چه قدر یک نظام تولید و بهره‌برداری کشاورزی بتواند این مفروضات را محقق سازد و قدرت انطباق با شرایط فنی، اقتصادی- اجتماعی، اقلیمی و محلی را داشته باشد، ماندگارتر خواهد بود (بالان، ۱۳۸۴: ۳۴). هر تعاونی مشاع بایستی ساختار مناسبی داشته باشد تا بتواند اهداف و کارکردهای توسعه پایدار را محقق سازد. ساختار مدیریتی، ساختار مالکیت زمین و ابزارآلات کشاورزی، ویژگی‌های اجتماعی- اقتصادی اعضا، ساختار مکانیزاسیون مزرعه، برنامه‌های کاشت و آبیاری، آموزش و ترویج و قدرت تطبیق مشاع با شرایط گوناگون مهم‌ترین فاکتورهایی هستند که تحقق آنها ساختار مطلوبی به مشاع می‌بخشد (بالان، ۱۳۸۴: ۳۵-۳۴). در ایران، ساختار مشاع‌ها در زمینه‌های مالکیت، کار، مدیریت و تنظیم امور مشاع‌ها به صورتی است که بنا و اساس امور مختلف مشاع برعهده مجموعه اعضا گذاشته می‌شود و عوامل بیرونی نمی‌توانند تأثیر مستقیمی بر آنها داشته باشند. تنها تصمیمات و سیاست‌های هدایتی نهادهای دولتی به وسیله ابزارهایی همچون تأیید آنها برای وام، امکانات و امثال آن می‌تواند تأثیر غیرمستقیمی بر مشاع‌ها داشته باشد. مشاع‌ها در ایران از نظر ساختار مالکیت به دو دسته مشاعی و فردی تقسیم‌بندی می‌شوند. آنچه که متعلق به همه اعضای تعاونی است- مانند زمین و ماشین‌آلات سنگین، چاه و منبع آب و کانال‌های آبرسانی- همگی در مالکیت مجموعه اعضای مشاع است و

امکان تفکیک و جزء جزء کردن آن وجود ندارد. سایر مالکیت‌ها مانند مالکیت ابزار، وسائل و امکاناتی است که به صورت انفرادی متعلق به هر کدام از اعضای مشاع است. ساختار کار اعضای مشاع را نیز می‌توان به دو دسته عمومی و فردی تقسیم‌بندی نمود. کار عمومی بعضی از امور کشاورزی است که نیازمند همکاری و وحدت اعضایی است که از حاصل کار منفعت می‌برند و عمدتاً امور مربوط آبیاری را شامل می‌شود. اما بعضی از امور کشاورزی که در آنها بین اعضا توافقی حاصل نشود یا نیازی به همکاری نباشد به صورت فردی انجام می‌شود. ساختار مدیریتی مشاع‌ها نیز به گونه‌ای است که کاملاً در اختیار اعضا قرار دارد به گونه‌ای که اعضای مشاع چند نفر از اعضای مورد اعتماد مشاع را (بسته به تعداد و وسعت مشاع) به عنوان هیئت مدیره (سرمشاع الزامی است) انتخاب می‌کنند تا امور مدیریتی مشاع را که علاوه بر امور اجرایی، وظیفه تماس با سایر مشاع‌ها، دستگاه‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی است انجام دهند. وظیفه مهم هماهنگ کردن اعضا در همه امور، و اجرایی شدن تصمیماتی که با توافق تمامی اعضا اتخاذ می‌شود برعهده هیئت مدیره و سرمشاع است (بالان، ۱۳۸۴: ۳۷). با توجه به پارادایم پایداری، فعالیت مشاعی دو جنبه کسب سود و مساعدت به یکدیگر را شامل می‌شود. بنابراین در ارزیابی عملکرد مشاع‌ها؛ باید از یک نهاد تعاونی تجاری فراتر رفت و رضایت، وفاداری و حمایت اعضا نیز مدنظر باشد (لهسائی‌زاده، ۱۳۷۱: ۳۳۶). موفقیت اقتصادی تعاونی‌ها به نحوه مشارکت و مسئولیت‌پذیری آنان در تصمیم‌گیری‌ها، همکاری‌های اقتصادی آنها و توانایی آنها در اداره امور و استفاده از امکانات و سرمایه‌های موجود در جهت پیشرفت بستگی دارد (اسکاد، ۱۳۸۳: ۱۹). نقش آموزش در بهبود عملکرد تعاونی‌های تولید بسیار مورد تأکید است. نمونه‌ای از اهمیت آموزش و سرمایه در موفقیت کشاورزی را در مشاوه‌های موجود در فلسطین اشغالی می‌توان مشاهده کرد. کیبوتص‌ها (مزارع شراکتی و با تولید جمعی بزرگتر) در فلسطین اشغالی کمتر از مشاوها موفق بوده‌اند. مشاوها (مزارع کوچکتر) از موهبت نیروی آموزش دیده و سرمایه زیاد بیش از کیبوتص‌ها برخوردار بودند و علیرغم پایین بودن سرانه زمین در مشاوها در دهه ۱۹۶۰، تولید کشاورزی آنها دو برابر شد و اشتغال کشاورزی ۲۵ درصد افزایش یافت (Sofer, 2006: 11). توانایی همیاری افراد، تابعی از آموزش‌هایی است که در محیط بیرون نصیب یک فرد می‌شود. بنابراین اعمال برنامه‌های آموزشی و علمی به نشر فرهنگ تعامل در

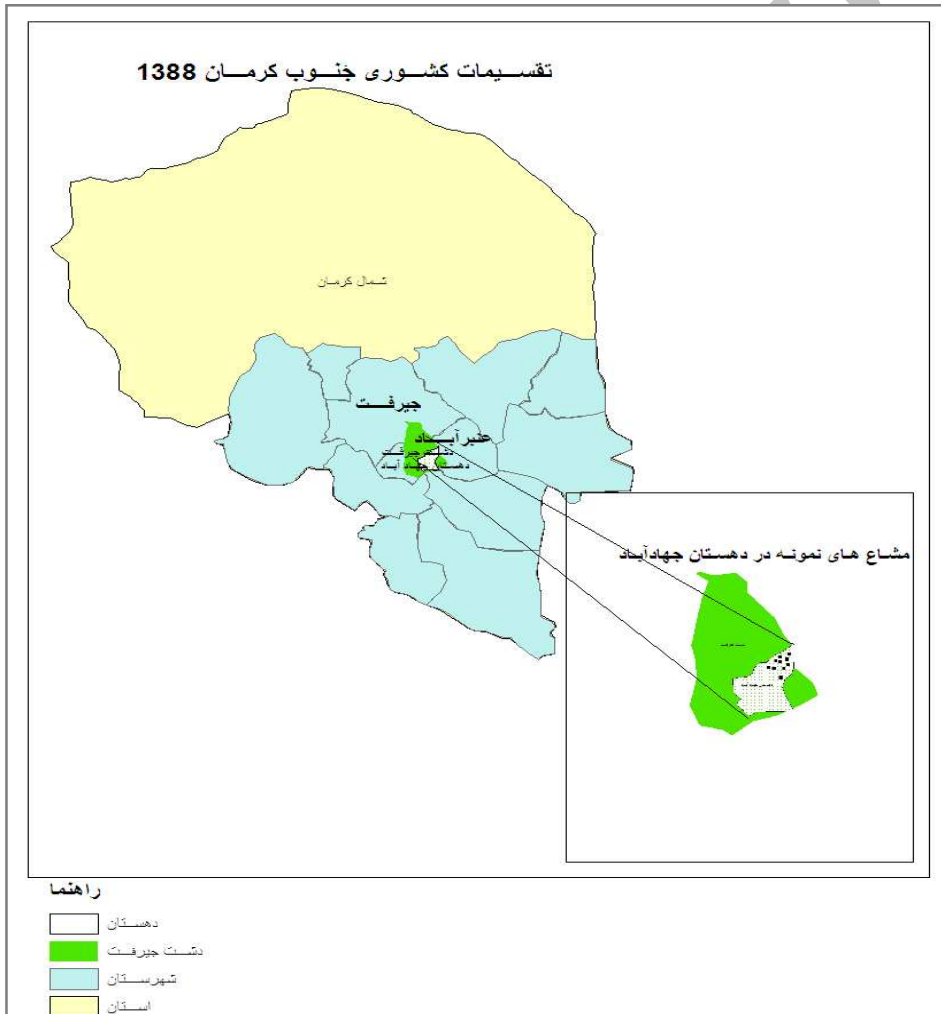
میان اعضای یک تعاونی کشاورزی منجر می‌شود (اسکاد، ۱۳۸۴: ۲۲). آموزش مزایای همکاری، آموزش و ترویج توسعه پایدار و حفظ محیط زیست، آموزش استفاده بهینه از کودها و سموم شیمیایی و هم چنین آموزش یکجاکشتی می‌توانند نقش بسیار مهمی در بهبود سطح کمی و کیفی تولید کشاورزی ایفا نمایند (کرمی و رضایی مقدم، ۱۳۸۴: ۴۹). مباحث علمی پیرامون توسعه پایدار در جهت حفاظت و بهبود کیفیت محیط زیست و جهت‌دهی به فعالیت‌های انسان حرکت می‌کنند. ترسیم تصویری از منابع آب و طبیعت به عنوان یک رهنمود اکولوژیکی می‌تواند روابط مختلف حاکم بر چشم‌انداز، وابستگی میان فعالیت‌های انسان و کیفیت اکولوژیک چشم‌انداز را نشان دهد (Osineski, 2001: 6). بنابراین سرمایه‌گذاری در زمینه آموزش پیش شرط توفیق تعاونی‌ها در رسیدن به اهدافشان مورد توجه قرار می‌گیرد (امینی و صفری شالی، ۱۳۸۱: ۲۱). یک تعاونی تولید کشاورزی باید عملکرد خود را بهبود بخشد و اقدامات مناسبی در جهت رضایت‌مندی و راهنمایی اعضا برای فعالیت و اشتغال انجام دهد (لطیفیان، ۱۳۸۴: ۱). یک نظام بهره‌برداری برای اینکه بتواند عملکرد مناسبی داشته و محیطی پاسخ‌ده برای زندگی و فعالیت روستاییان ایجاد کند بایستی در تأمین نیازهای آنان در تمامی ابعاد موفق عمل کند و تنها در این صورت است که ماندگاری جمعیت و پایداری فعالیت تضمین می‌شود. اگر مشاع‌ها بتوانند در محیط پیرامون خود تأثیر گذاشته، به تولید و مدیریت پردازند، گزینه‌های قابل انتخاب را در تمامی ابعاد تنوع بخشند، در مقابل نیازهای مردم طبق مقتضیات زمانی- مکانی، سازگاری و انعطاف داشته باشند، در توانمندسازی مردم برای کشف و بالفعل نمودن استعدادهای محیطی موفق عمل کنند، در محیط مسکونی و فعالیت روستایی زیبایی چشم‌انداز ایجاد کرده و احساس مردم را اغناء کنند آن وقت به روستاییان احساس هویت و رنگ تعلق بخشیده و در ماندگاری جمعیت و پایداری فعالیت‌ها موفق هستند.

در رابطه با نقش و انگیزه مالک در بهبود عملکرد مشاع باید گفت فرد عضو به عنوان شریک حیاتی مشاع است لذا بایستی به کمک ابزارهای مناسب به پرورش و آموزش وی پرداخت تا با مدیریت منابع و بالفعل کردن استعدادها و قابلیت‌ها بر تنگناهای اجتماعی- اقتصادی فائق آمد و به بهبود عملکرد تعاونی مشاع منجر شد. بهترین روش برنامه‌ریزی یک کشاورزی مدرن و پایدار این است که کنترل تصمیمات تولیدی را به مالک عوامل تولید واگذاشت. در کشاورزی

مدرن بزرگی و کوچکی مزرعه مهم نیست بلکه کیفیت برقراری ارتباط بین عوامل تولید و نظام انگیزه‌های اقتصادی مهم می‌باشد. اعضای تعاونی مشاع بایستی به منافع و مزایای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، مشارکت در انجام طرح‌های کشاورزی و تولید برای تداوم کار و بهره‌وری جمعی آگاه شوند زیرا در این صورت است که شاهد انگیزش و اقدام خالصانه اعضا در انجام امور خواهیم بود. در تئوری مدیریت انسانی (التون مایو) می‌گوید: مهمترین عامل ایجاد تحرک افراد، اعتلای روحیه اعضا، سطح رضایت‌مندی و ایجاد الگوی جدیدی از تعامل اجتماعی میان آنهاست. دسی معتقد است که در یگ گروه (مثلاً تعاونی‌های مشاع) افراد آن از این جهت به سوی انجام وظیفه برانگیخته می‌شوند که احساس صلاحیت، کفایت و مسئولیت کنند.

تجربیات کشورها در زمینه تعاونی‌های تولید کشاورزی نشان می‌دهد که یک سری تحولات ساختاری مثبت، در راستای حفظ و تداوم فعالیت نظام‌های تولید کشاورزی صورت گرفته است. در مالزی، سازمان یکپارچه‌سازی و احیای اراضی (فلکرا) در جهت سازمان‌دهی و اعمال مدیریت مزارع دولتی واگذار شده به کشاورزان ایجاد شد. این سازمان در ابتدا اقدام به واگذاری اراضی به روستاییان کم زمین و فاقد زمین به صورت مشاع نمود و در ادامه کار در موارد کمبود اراضی کشاورزی به انجام فعالیت‌های جنبی برای اشتغال جوانان و افزایش درآمد روستاییان می‌پرداخت. کمک‌های بلاعوض در زمینه ساخت مسکن، اقدامات زیربنایی و مدیریت طرح‌ها پرداخت کرد و کلیه نهاده‌ها و خدمات لازم را در اختیار اعضا قرار داد. در حالی که مأموریت هیئت‌های هفت نفره در ایران تنها به واگذاری اراضی منتهی شد و در حال حاضر سازمان خاصی مسئولیت مسائل مشاع‌ها را برعهده ندارد. در شوروی نیز اصول تاسیس و فعالیت کلخوزها مشابه مشاع‌ها در ایران بود. این سازمان مطابق با تغییرات اجتماعی و اقتصادی طی زمان و گسترش آزادی‌های فردی تحولاتی در راستای خصوصی شدن فعالیت کشاورزی صورت داده است (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۲۵۶). هر چند طرح تشکیل تعاونی‌های مشاع در ایران، می‌توانست به عنوان یک نظام نو و در عین حال منطبق با ساختار کشاورزی سنتی برقرار سازد، ولی به دلیل عدم توجه به تمامی عوامل مؤثر در کشاورزی و عدم مطالعه کافی در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و تفاوت‌های منطقه‌ای مؤثر در کشاورزی و به طور کلی نگرش یک جانبه و محدود، نسبت به قضیه، نتوانسته است، انتظارات را برآورده سازد. در حالی

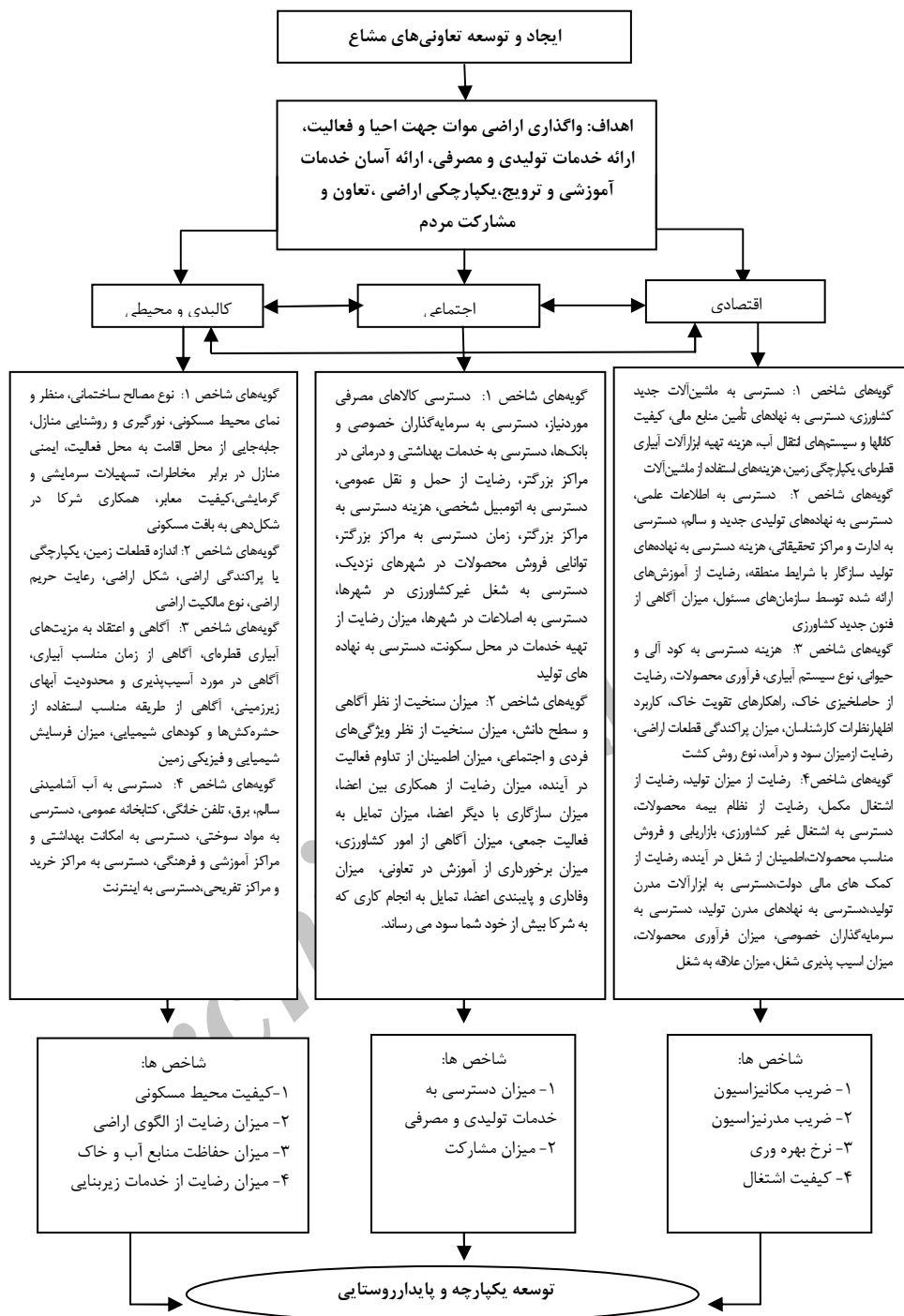
که بررسی میدانی حدود صد مشاع در خراسان، نشان می‌دهد که بسیاری از مسائل گریبانگیر این واحدها، در صورت مطالعه دقیق و کافی قبل از تشکیل مشاع‌ها، یا بروز نمی‌کرد یا به پیچیدگی مشکلات کنونی نبود. قطعاً اگر مطالعات دقیق اولیه صورت می‌گرفت مشاع‌ها با این وضعیت که امروزه می‌بینیم تشکیل نمی‌شدند. اما فعلاً که این اتفاق افتاده است تنها راه‌حل واقع‌بینانه برای فائق آمدن یا تخفیف مسائل مشاع‌ها این است که برحسب شرایط منطقه و شناخت دقیق شرایط حاکم بر مشاع‌ها، طرح و راهکارهای مناسب و متناسب طراحی و اجرا کرد (جمعه‌پور، ۱۳۸۵: ۴۹).

نقشه ۱: منطقه مورد مطالعه

روش انجام تحقیق

نوع تحقیق توصیفی، تحلیلی است. با استفاده از مطالعات میدانی، مصاحبه و روش پرسشنامه‌ای به گردآوری داده‌های وضع موجود و واقعیت‌های حاکم بر مشاع‌ها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، محیطی و کالبدی پرداخته شده است. شاخص‌های ارزیابی چون ضریب مکانیزاسیون، ضریب مدرنیزاسیون، میزان رضایت از خدمات زیربنایی، میزان رضایت از محیط مسکونی، میزان رضایت از الگوی اراضی، میزان حفاظت از منابع طبیعی، میزان مشارکت، نرخ بهره‌وری از منابع آب و خاک، نرخ اشتغال و میزان دسترسی به خدمات در فرایند تحقیق به منظور پاسخگویی به سئوالات مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته‌اند. برای عملیاتی کردن هر یک از شاخص‌ها بیش از ۵ گویه برای هر شاخص مطابق با شکل (۲) مورد استفاده قرار گرفته شده است. همچنین، برای رتبه‌بندی عملکرد تعاونی‌ها از تکنیک رتبه‌بندی بر حسب تشابه به حل ایده‌آل (TOPSIS) استفاده شده است. بر مبنای تکنیک فوق هر مشاعی که بیشترین میزان را از نظر کل شاخص‌ها داشته باشد از نظر وضعیت عملکرد رتبه نخست را به خود اختصاص می‌دهد. هم چنین برای به ارزیابی دقیق رتبه‌بندی و تأثیر متوازن هر شاخص در میزان عملکرد از روش وزن‌دهی مقایسه زوجی (A.H.P) استفاده شده است. داده‌های حاصل جهت تحلیل و پاسخگویی به سئوالات از مشاع‌های واقع در جلگه جیرفت و از دهستان جهاد آباد (طول جغرافیایی ۲۸ درجه و ۲۰ دقیقه تا ۲۸ درجه و ۲۸ دقیقه شمالی و عرض جغرافیایی ۵۷ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۸ درجه و ۵۰ دقیقه شرقی) از توابع بخش مرکزی شهرستان عنبرآباد انتخاب شده است. در این دهستان ۳۷ روستا و مشاع مسکونی با جمعیتی بالغ بر ۲۲۶۴۳ نفر واقع شده که از این بین ۱۰ تعاونی با ۶۰ عضو به صورت تصادفی انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. مشاع ۴ (مشایخی)، مشاع ۶ (احمد یوسفی)، مشاع ۱۱ (دوساری (جلالی)، مشاع ۱۲ (معدری)، مشاع ۱۳ (صادق خالصی) مشاع ۱۴ (سهرابی)، مشاع ۱۵ (زینل خالصی)، مشاع ۱۶ (حسین خالصی)، مشاع ۱۷ (چنگیز احمد یوسفی) و مشاع ۱۸ (بازماندگان) نام مشاع‌های نمونه هستند.

شکل ۲: مدل نظری و عملیاتی تحقیق

یافته‌های تحقیق

۱. ارزیابی محیطی و کالبدی در ۴ شاخص میزان رضایت از محیط مسکونی، الگوی اراضی زراعی، حفاظت از منابع آب و خاک و رضایت از خدمات در نزد مشاع‌های تولیدی از طریق مقایسه حد متوسط گویه‌ها و ارزیابی وضع موجود مطابق آزمون (t) تک نمونه‌ای مبین آن است که صرف‌نظر از سلول‌های تیره شده در جدول (۱) ارقامی که بیش از حد متوسط را نشان داده بیانگر رضایت از محیط مسکونی هستند. در سایر سلول‌ها وضع موجود مقادیری کمتر از حد متوسط را نشان می‌دهند. همان‌طور که استنباط می‌شود میزان رضایت از محیط مسکونی حاصل از عملکرد اقتصادی مشاع‌ها در پایین‌ترین سطح و میزان حفاظت از منابع آب و خاک در بالاترین سطح ارزیابی شده‌اند.

جدول ۱: آزمون t تک نمونه‌ای برای مقایسه شاخص‌های محیطی و کالبدی بین مشاع‌ها

نام مشاع	میزان رضایت از محیط مسکونی		میزان رضایت از الگوی اراضی		میزان حفاظت از منابع آب و خاک		میزان رضایت از خدمات	
	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۱۶)	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۱۰)	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۱۸)	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۲۲)
مشاع ۱۵	.007	18.0000*	.102	۹.۳۰	.004	17.5000	.917	22.1667*
مشاع ۱۶	.000	12.0000	.175	*۱۰.۴۰	.002	19.0000	.015	25.8333*
مشاع ۱۷	.015	12.6667	.010	۸.۷۰	.002	17.3333	.000	16.3333
مشاع ۱۸	.032	13.5000	.000	*۱۳.۵۵	.001	18.1667	.084	20.0000
مشاع ۶	.005	12.5000	.034	*۱۴.۲۳	.000	19.8333	.063	24.1667*
مشاع ۴	.001	11.8333	.001	*۱۲.۵۵	.000	19.8333	.000	29.1667*
مشاع ۱۲	.025	13.3333	.001	۷.۴۵	.000	18.3333	.002	26.1667*
مشاع ۱۱	.003	12.3333	.001	۹.۲۵	.000	18.8333	.002	26.5000*
مشاع ۱۳	.053	13.5000	.007	۸.۵۰	.۰۲۰	11.0000	.695	22.1667*
مشاع ۱۴	.001	12.3333	.102	۹.۵۰	.001	17.1667	.012	23.8333*

۲. ارزیابی اجتماعی در ۲ شاخص میزان دسترسی به خدمات تولیدی و مصرفی و میزان مشارکت میان مشاع‌های تولیدی همانند شاخص‌های محیطی و کالبدی از طریق مقایسه حد

متوسط گویه‌ها و ارزیابی وضع موجود مطابق آزمون (t) تک نمونه‌ای مورد مقایسه تطبیقی قرار گرفته است. نتایج آزمون نشان می‌دهد که صرف‌نظر از تعاونی‌های مشاع ۱۸، ۶، ۴، ۱۱ و ۱۳ که در زمینه شاخص مشارکت و تعاونی‌های ۶ و ۱۴ که در شاخص دسترسی به خدمات تولیدی و مصرفی ارقامی بیش از حد متوسط را نشان می‌دهند در سایر تعاونی‌های مشاع ارزیابی‌های موجود ارقامی کمتر از حد متوسط را نشان می‌دهند. از نظر شاخص میزان دسترسی به نهاده‌های تولیدی و مصرفی اگرچه سلول‌های تیره کمتری مشاهده می‌شود اما وضع موجود اختلاف بسیار اندکی را با حد متوسط و در بسیاری از مشاع‌ها بیش از حد متوسط ارزیابی شده ولی به لحاظ آماری معنادار برآورد نشده است. یکی از علل بالا بودن چنین رضایتی توپوگرافی هموار جلگه جیرفت و نزدیکی مشاع‌ها به شهر عنبرآباد است که در ۱۱ کیلومتری مشاع‌ها قرار گرفته و از طریق جاده آسفالت‌ده درجه ۱ مرکز دهستان را به عنبرآباد متصل می‌کند. بنابراین اعضای مشاع‌هایی که ساکن روستاهای مجاور باشند به راحتی با شهر در ارتباطند. اعضای مشاع‌های ۴ و ۶ در شهر زندگی می‌کنند و اعضای مشاع ۱۴ همه در روستای ۶۰۰۰ نفری دوساری سکونت دارند که این مهم در سطح رضایت آنان بسیار مؤثر بوده است.

جدول ۲: گویه‌های وضعیت مشارکت و همکاری بین اعضای مشاع در دوره قبل و بعد از عضویت

نام مشاع	شاخص مشارکت		شاخص دسترسی به خدمات تولیدی و مصرفی	
	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۲۰)	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۲۶)
مشاع ۱۵	.129	18.3333	.141	25.1667
مشاع ۱۶	.038	17.1667	.688	25.5000
مشاع ۱۷	321.	19.0000	.015	23.8333
مشاع ۱۸	.001	*24.1667	.100	26.0000
مشاع ۶	.000	*27.5000	.015	*31.3333
مشاع ۴	.005	*24.8333	.046	*28.3333
مشاع ۱۲	331.	19.5000	.237	*27.5000
مشاع ۱۱	.005	*23.1667	.253	*27.000
مشاع ۱۳	.011	*25.3333	.017	24.5000
مشاع ۱۴	.001	16.0000	.0427	*28.8333

همچنین بر حسب ارزیابی ۱۰ گویه مندرج در جدول (۳) می‌توان نتیجه گرفت که تفاوت معناداری بین میزان همکاری و مشارکت اعضای تعاونی مشاع در دو دوره ابتدای عضویت و در حال حاضر وجود دارد. از آنجایی که میانگین رتبه‌ای برای دوره ابتدای عضویت ۲/۴۶ ارزیابی و میانگین رتبه‌ای در حال حاضر ۲/۳۱ است می‌توان نتیجه گرفت که میزان مشارکت و همکاری بین اعضای مشاع‌ها در حال حاضر کمتر از میزان مشارکت و همکاری اعضا در ابتدای عضویت است. بیشترین تفاوت در سطح گویه‌ها را می‌توان در میزان سنخیت با دیگر اعضا از نظر دانش و آگاهی، میزان سنخیت از نظر ویژگی‌های فردی و اجتماعی و میزان علاقه به فعالیت‌های مشارکتی و تعاملی مشاهده نمود.

جدول ۳: ارزیابی میزان مشارکت و همکاری بین اعضا

سطح معناداری	میانگین در حال حاضر	میانگین ابتدای عضویت	گویه‌های ارزیابی میزان مشارکت و همکاری بین اعضا
.000	1.32	1.63	۱. میزان سنخیت با دیگر اعضا از نظر دانش و آگاهی
.000	1.38	1.88	۲. میزان سنخیت با دیگر اعضا از نظر ویژگی‌های فردی و اجتماعی
.382	2.5	2.65	۳. میزان تمایل به انجام کاری که به شرکا بیش از خودتان سود می‌رساند
.088	2.55	2.55	۴. میزان اطمینان از تداوم فعالیت جمعی در آینده
.270	1.26	1.40	۵. میزان رضایت از آموزش‌های ارائه شده پیرامون امور تعاونی
.016	2.35	2.48	۶. میزان رضایت از وفاداری و پایبندی اعضا به وظایف
.878	2.38	2.65	۷. میزان رضایت از همکاری دیگر اعضا
.464	2.55	2.53	۸. میزان سازگاری با دیگر اعضا
.000	2.71	2.65	۹. میزان علاقه و تمایل به فعالیت مشارکتی
.000	2.7	2.75	۱۰. میزان آگاهی از امور کشاورزی
.031	2.31	2.46	کل

جدول ۴: آزمون t تک نمونه‌ای برای مقایسه شاخص‌های اقتصادی بین مشاع‌ها

نام مشاع	شاخص ضریب مکانیزاسیون		شاخص ضریب مدرنیزاسیون		شاخص بهره‌وری		شاخص کیفیت اشتغال	
	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۱۲)	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۱۲)	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۱۸)	سطح معناداری	حد متوسط گویه‌ها (۲۶)
مشاع ۱۵	.007	8.3333	.130	10.1667	.043	15.3333	.007	20.5000
مشاع ۱۶	.067	10.3333	.235	11.3333	.688	17.5000	.028	24.1667
مشاع ۱۷	.001	8.3333	.003	9.6667	.002	14.3333	.007	22.0000
مشاع ۱۸	.007	13.5000	.314	13.0000	.053	20.5000	.116	28.6667
مشاع ۶	.175	12.6667	.084	13.1667	.000	21.1667	.003	29.1667
مشاع ۴	.793	12.1667	.856	11.8333	.090	19.8333	.000	30.1667
مشاع ۱۲	.135	10.8333	.063	9.8333	.007	14.6667	.679	26.6667
مشاع ۱۱	.348	11.0000	.002	9.0000	.153	16.3333	.516	25.3333
مشاع ۱۳	.001	8.0000	.000	8.0000	.000	12.8333	.005	20.1667
مشاع ۱۴	.004	8.3333	.011	10.3333	.000	12.1667	.289	25.1667

۳. ارزیابی اقتصادی نیز در ۴ شاخص ضریب مکانیزاسیون، ضریب مدرنیزاسیون، شاخص بهره‌وری و شاخص کیفیت اشتغال از طریق مقایسه حد متوسط گویه‌ها و ارزیابی وضع موجود مطابق آزمون (t) تک نمونه‌ای انجام پذیرفته است. نتایج آزمون مبین آن است که در تمامی شاخص‌های مورد بررسی شرایط در اکثر تعاونی‌های مشاع پایین‌تر از حد متوسط ارزیابی شده و تفاوت معناداری میان حد متوسط گویه‌ها و وضع موجود مشاهده می‌شود، به طوری که ارزیابی به عمل آمده در جدول (۴) نشان می‌دهد کمترین سلولهایی که وضعیت مناسب را نشان می‌دهند؛ در مقایسه با ابعاد اجتماعی، محیطی و کالبدی در ابعاد اقتصادی وجود داشته که نشان‌دهنده سطح اثر گذاری اندک تعاونی‌های مشاع بر شاخص‌های اقتصادی است.

۴. رتبه‌بندی تعاونی‌های مشاع بر اساس شاخص‌های دهگانه عملکرد با استفاده از تکنیک تاپسیس مطابق با وزن پیشنهادی کارشناسان که به روش مقایسه دو به دو حاصل و در

جدول (۵) نشان داده شده همانطور که جدول (۶) نشان می‌دهد مبین آن است که بالاترین رتبه عملکرد به تعاونی‌های ۶ و ۱۸ و کمترین آن به تعاونی‌های ۱۴ و ۱۳ اختصاص یافته است.

جدول ۵: وزن پیشنهادی شاخص‌های عملکرد تعاونی‌های مشاع به روش دو به دویی یا زوجی

ضریب مدرنیزاسیون	ضریب مکانیزاسیون	میزان رضایت از الگوی اراضی	میزان رضایت از محیط مسکونی	میزان رضایت از خدمات زیربنایی	میزان حفاظت از منابع طبیعی	میزان مشارکت	نرخ بهره وری منابع	نرخ اشتغال	میزان دسترسی به خدمات	جمع
0.213	0.188	0.065	0.075	0.045	0.065	0.1811	0.06	0.053	0.052	$\sum w_i=1$

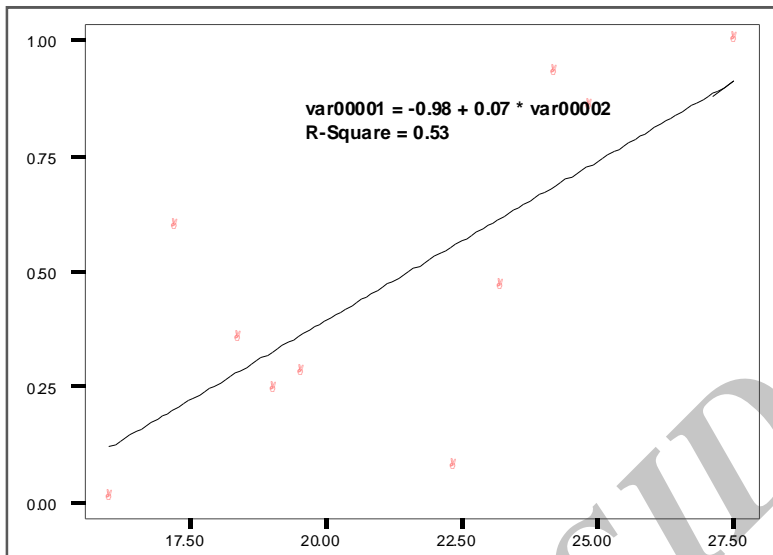
جدول ۶: رتبه‌بندی تعاونی‌های مشاع به روش تاپسیس

ضریب سطح عملکرد	مشاع‌ها
0.35181	مشاع ۱۵
0.592453	مشاع ۱۶
0.240726	مشاع ۱۷
0.925661	مشاع ۱۸
0.995978	مشاع ۶
0.851788	مشاع ۴
0.277835	مشاع ۱۲
0.463064	مشاع ۱۱
0.074612	مشاع ۱۳
0.005869	مشاع ۱۴

جدول ۷: رتبه‌بندی سطح عملکرد و میزان مشارکت در تعاونی‌های مشاع

مشاع‌ها	ضریب سطح عملکرد	اولویت عملکرد	میزان مشارکت میان اعضا	اولویت میزان مشارکت اعضا
مشاع ۱۵	0.35181	6	18.3333	8
مشاع ۱۶	0.592453	4	17.1667	9
مشاع ۱۷	0.240726	8	19.0000	7
مشاع ۱۸	0.925661	3	24.1667	3
مشاع ۶	0.995978	1	27.5000	1
مشاع ۴	0.851788	2	24.8333	2
مشاع ۱۲	0.277835	7	19.5000	6
مشاع ۱۱	0.463064	5	23.1667	4
مشاع ۱۳	0.074612	9	.3333۲2	5
مشاع ۱۴	0.005869	10	16.0000	10

۵. تحلیل رتبه عملکرد و رتبه مشارکت میان اعضای تعاونی مشاع که در جدول (۷) نشان داده شده مبین برتری نسبی مشاع‌های ۴ و ۶ در بین سایر تعاونی‌ها است. بر مبنای رتبه‌های محاسبه شده می‌توان میزان عملکرد مشاع‌ها را بر روی تداوم فعالیت در آینده نشان داد. با توجه به جدول می‌توان نتیجه گرفت که سطح عملکرد و توسعه هر مشاع تعیین‌کننده‌ترین عامل تداوم همکاری در بین اعضای آن مشاع است. به طوری که محاسبه ضریب همبستگی میان رتبه عملکرد و رتبه مشارکت معادل $0/71$ و سطح معناداری برابر $0/0۲۲$ را نشان می‌دهد. وجود رابطه خطی معنادار (با ضریب تعیین $0/۵۳$) که در نمودار (۱) نشان داده شده به اهمیت سطح عملکرد تعاونی‌های مشاع به عنوان متغیر وابسته متأثر از سطح مشارکت میان اعضا به عنوان متغیر مستقل تأکید دارد.

نمودار ۱: معادله خطی رابطه بین سطح عملکرد تعاونی‌های مشاع و مشارکت بین اعضا

یافته‌های میدانی و تجربی محققین حکایت از موفقیت نسبی مشاع‌ها یا موفقیت بعضی از مشاع‌های دشت جیرفت دارد. اعضای بسیاری از مشاع‌ها که سرمایه اولیه زیادی داشته، باسواد بوده و از نفوذ اجتماعی - اقتصادی برخوردار بوده‌اند بسیار موفق عمل نموده‌اند. اما از آنجایی که اراضی مشاع‌ها عمدتاً به افراد کم زمین و بی‌زمین واگذار شده‌اند عمده مشاع‌ها با مشکل کمبود سرمایه، ضعف دانش، اطلاعات و کمبود ماشین‌آلات کشاورزی و به ویژه سن بالای اعضا مواجه‌اند. در بعضی مشاع‌ها مسائل مرتبط با خرد شدن اراضی در نتیجه ارث آشکار شده بود و خیلی از اعضای آن مشاع بیان داشتند که هنگام هماهنگی و تصمیم‌گیری برای امور مشترک مشاع مانند تعمیر چاه، پمپ، نوسازی کانال‌ها و... با شرکای زیادی طرف هستند، یا ممکن است دنبال دیگر فعالیت‌های خود باشند و در دسترس نباشند، ممکن است نظرات مغایر داشته باشند و یا اصلاً راضی به ادامه همکاری و پرداخت هزینه‌ها نباشند. بعضی مشاع‌هایی، که قدرت اقتصادی اعضایشان تحلیل رفته و به این خاطر قادر به ادامه همکاری نیستند، عمدتاً مشاع‌هایی هستند که از کم شدن منابع آب زیرزمینی و به تبع آن لایروبی، تعمیر و تعویض چاه‌ها فشار اقتصادی زیادی متحمل شده‌اند؛ لذا، نتیجه می‌گیریم واگذاری مشاع‌ها بدون انجام مطالعات آب‌نگاری دقیق و یا پایبند نبودن به حاصل مطالعات آبنگاری علت وخامت اوضاع

مشاع می‌باشد. در دشت جیرفت با وجود خانوادگی شدن نظام بهره برداری مشاع، هنوز هم بهانه‌هایی برای اشتراک و تعاون وجود دارد. در همه مشاع‌ها چاه آب، موتور پمپ و اجزا آن، کانال‌ها و سیستم آبیاری مشترک است. مشاع‌هایی هم هستند که تراکتور و دیگر ماشین‌آلات مشترک داشته باشند. در مجموع، اکثر مشاع‌ها تبدیل به بهره‌برداری دهقانی و خانوادگی شده‌اند و این جاست که حساسیت بالا می‌رود. نظام بهره‌برداری دهقانی همیشه تحت فشار قرار دارد؛ از یک طرف با افزایش بعد خانوار و جمعیت کشاورزان مجبور به خرد کردن قطعات می‌شوند و از طرف دیگر تحت فشار رقابت با سرمایه‌داران زراعی قرار دارند به همین جهت مجبور به تطابق با وضعیت موجود هستند (لهسایی‌زاده، ۱۳۷۱: ۳۳۶).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بررسی‌های به عمل آمده در سطح تعاونی‌های مشاع که به صورت موردی در دهستان جهان‌آباد و در نزد ۱۰ تعاونی صورت پذیرفت مبین سطح عملکرد نامناسب تعاونی‌های مشاع در شاخص‌های توسعه روستایی است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که مشارکت میان اعضای تعاونی‌ها که مهمترین عامل تأثیرگذار بر فرایند تداوم فعالیت آنان است در طول زمان کاهش یافته و سبب تنزل سطح عملکرد آنان در فرایند توسعه روستایی شده است. هم‌اینک برای اراضی کشاورزی مشاع‌ها سند مالکیت صادر شده که چنین امری باعث تسهیل خرید و فروش اراضی مشاع شده است. در نتیجه شرکای جدیدی که عمدتاً با اعضای جدید سازگاری ندارند به هر مشاع اضافه می‌شود که توافق و همکاری در تصمیم‌گیری‌ها و طرح‌ها را با مشکل مواجه می‌کند. بنابراین باید محدودیت‌هایی در این باره از سوی سازمان‌های مسئول ایجاد شده و خرید و فروش با توافق و رضایت بقیه شرکا صورت گیرد. یکی از مهمترین موانع تداوم همکاری بین اعضای مشاع خرد شدن و تقطیع اراضی در نتیجه مسئله ارث است. مالکیت دائمی نسبت به زمین موجب شده تا مالکان اراضی خود را بین فرزندان تقسیم کنند. در این راستا از آنجایی که فرزندان عمدتاً مشاغلی غیر از کشاورزی داشته و مساحت اراضی نیز قلیل می‌باشد آنان تمایل زیادی به همکاری در تصمیم‌گیری و اجرای طرح و برنامه ندارند. به این دلیل بایستی فرزندان با توافق یکدیگر اراضی را در اختیار یکی از خود قرار داده تا تعداد شرکا کاهش یافته و سرمایه‌گذاری و فعالیت بر روی زمین به صرفه اقتصادی شود. همچنین سرمایه‌گذاری برای

توسعه فعالیت‌های مکمل کشاورزی بسیار ضروری است و کشاورزان مهمترین مانع تحقق این امر را ضعف مالی می‌دانند؛ آنها معتقدند که زراعت و باغداری بدون وجود فعالیت‌های دامداری، زنبورداری و دیگر مشاغل جنبی مقرون به صرفه نیست. آنان در ابتدای عضویت با فروش دام‌های خود تأمین بودجه می‌کردند اما متأسفانه به ویژه زراعت؛ فعالیت سودآور و پایداری برای آنها نبوده است. بدین ترتیب ضروری است یکپارچه‌سازی اراضی زراعی در اولویت قرار گیرد. در این راستا تأسیس اتحادیه‌های مشاع یا در واقع «اتحادیه مشاع‌های تولید کشاورزی» راهکار مناسبی است. در نتیجه دسترسی اعضای چند مشاع به ماشین‌آلات، نهاده‌ها و خدمات علمی- ترویجی فراهم کند به گونه‌ای که همیشه برای همه اعضا در دسترس باشند، هزینه نگهداری و استفاده از آنها کاهش یابد و ندر واقع بهانه‌ای برای همگرایی و همکاری اعضا باشند. این اتحادیه‌ها مقرر شده بود که در ابتدای تشکیل تعاونی‌های مشاع تأسیس شوند اتحادیه مشاع‌ها عبارت است از مجموعه تعاونی‌هایی که در یک منطقه (دهستان، بخش، شهرستان و حتی استان) تشکیل شده‌اند. این اتحادیه‌ها بایستی با جمع‌آوری مشاع‌های موجود در حوزه عمل خود و با سرمایه‌گذاری مشترک سعی کنند نیازهای آنها را در زمینه تأمین ماشین‌آلات و قطعات یدکی، ایجاد زمینه فروش محصولات تعاونی، بازاریابی، خدمات اعتباری فروش، لوازم موردنیاز و غیره از دیگر خدماتی است که این اتحادیه‌ها می‌توانند ارائه دهند. باید با تحقق این اقدام مهم کشاورزی پربازده و علمی تحقق می‌یابد، مالکیت اعضا حفظ می‌شود بدون اینکه مسئله خرد شدن اراضی وجود داشته باشد و سرمایه‌گذاری و استفاده از نهاده‌ها و ابزار جدید مقرون به صرفه می‌شود. تطبیق یافته‌های تحقیق حاضر یا واقعیت‌های حاکم بر تعاونی‌های تولید کشاورزی که شرایط مشابهی با تعاونی‌های مشاع در ایران دارند ما را به این نتیجه می‌رساند که واگذاری اراضی به روستاییان فقیر و کم زمین فقط گام اول عملکرد سازمان مسئول است. تنها در کشور ماست که سازمان‌های مسئول (هیئت‌های هفت نفره و بعداً جهاد کشاورزی) تنها به مرحله اول عمل کرده‌اند و اقدامات و اهداف بعدی که در اساس نامه نیز پیش‌بینی شده است تحقق نیافته‌اند. اقدامات بعدی به ویژه حمایت از اعضای مشاع - در مکانیزه کردن کشاورزی، توسعه فعالیت‌های مکمل کشاورزی و حمایت‌های مالی و علمی- ترویجی به موقع- نیز در راستای موفقیت این نظام‌های بهره برداری ضروری بوده است.

منابع

۱. ازکیا، مصطفی (۱۳۸۱)؛ جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی در ایران، انتشارات اطلاعات، چاپ ششم.
 ۲. ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)؛ توسعه روستایی با تأکید بر ایران، نشر نی، چاپ اول.
 ۳. اسکاد (۲) (۱۳۸۲)؛ فصلنامه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی همیار، اتحادیه سراسری تعاونی‌های مصرف کارکنان دولت (اسکاد)، شماره ۱۹.
 ۴. اسکاد (۴) (۱۳۸۴)؛ فصلنامه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی همیار، اتحادیه سراسری تعاونی‌های مصرف کارکنان دولت (اسکاد)، شماره ۲۵.
 ۵. امینی، امیر مظفر و صفری شالی، رضا (۱۳۸۱)؛ ارزیابی تاثیر آموزش در موفقیت شرکت‌های تعاونی مرغداران، جلد ششم، شماره دوم، علوم و متون کشاورزی و منابع طبیعی.
 ۶. بالان، احمد (۱۳۸۴)؛ بررسی روند تشکیل و ساختار مشاع‌های کشاورزی، مجله جهاد، شماره ۲۶۹.
 ۷. پاپلی یزدی، محمدحسین و ابراهیمی، محمدامیر (۱۳۸۶)؛ نظریه‌های توسعه روستایی، سمت.
 ۸. تنوردر شولتز (۱۳۸۴)؛ گذر از کشاورزی سنتی، ترجمه دکتر نوری نائینی، نشر نی.
 ۹. جمعه‌پور، محمود (۱۳۸۵)؛ بررسی عملکرد اجتماعی، اقتصادی تعاونی‌های کشاورزی مشاع و نقش آن در توسعه کشاورزی، شماره ۱۸۷-۱۸۶.
 ۱۰. زمانی‌پور، اسدالله (۱۳۷۷)؛ بررسی وضعیت و نقش ترویج و آموزش در مشاع‌های کشاورزی شهرستان بیرجند، دانشکده کشاورزی دانشگاه بیرجند.
 ۱۱. سعیدی، عباس (۱۳۸۵)؛ مبانی جغرافیای روستایی، تهران، انتشارات سمت.
 ۱۲. سلطانی، محمد (۱۳۷۲)؛ بررسی میزان انطباق تعاونی‌های تولید کشاورزی «مشاع» با تعاون سنتی و همیاری در روستاها مورد نمونه: استان آذربایجان شرقی، دانشگاه اصفهان.
 ۱۳. عبداللهی، محمد (۱۳۷۷)؛ سیستم‌های کشاورزی در ایران در گذشته، حال و آینده، وزارت کشاورزی
 ۱۴. کرمی، عزت‌الله، رضایی‌مقدم، کوروش (۱۳۸۴)؛ آثار تعاونی‌های تولید کشاورزی بر فرآیند تولید، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی دانشگاه شیراز.
 ۱۵. لطیفیان، احمد (پ ۱۳۸۴)؛ بررسی وضعیت شرکت‌های تعاونی تولید کشاورزی استان خراسان در سازماندهی نیروی انسانی پراکنده، دانشگاه فردوسی مشهد.
 ۱۶. لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۹)؛ تحولات اجتماعی در روستاهای ایران، نوید شیراز.
 ۱۷. مهدوی، مسعود (۱۳۸۰)؛ مقدمه‌ای بر جغرافیای روستایی ایران، انتشارات سمت.
18. Gobin. A., P.camplng, J. feyen (2001),"spatil analysis of rural land ownership", Land scape and urban planning, 55, P185-194.

19. Hermmann. H, e.osinski planning (2005)," sustainable land use in rural areas at different spatial levels using GIS and modeling tools", institute of landscape planning and ecology,university of Stuttgart,keplerster,11, D-70174 stuttgart germany.
20. Sofer. Michael levia applebaum(2006)," the rural space in israel in search of renewed identity : the case of the mosha ", 22, P.323-336.

Archive of SID